

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Удосконалення культури українського мовлення є закономірним процесом у формуванні мовленнєвих умінь і навичок студентів філологічних факультетів, що об'єктивно залежить від результату засвоєння норм літературної мови та від розвивального потенціалу мовленнєвого середовища.

У вирішенні цих завдань великого значення набуває зміст курсу "Основи культури мови". Його основні засади – лінгвістичні знання та дидактичні принципи, або положення, що зумовлюють доцільний вибір методів і прийомів навчання, забезпечують належний рівень культури мовлення студентів-філологів.

Навчити добре володіти мовою можна лише за умови вдосконалення змісту, форм, методів і прийомів навчання, що ґрунтуються на нових досягненнях лінгводидактики (О.Біляєв, М.Вашуленко, Т.Донченко, В.Іваницька, О.Купалова, Т.Ладигенська, М.Львов, М.Пентилок, О.Хорошковська та ін.) [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Найбільш продуктивним у навчанні культури мовлення вважаємо комунікативно-діяльнісний підхід, який є тим засобом, що поєднує в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст фахової підготовки студентів. Цей підхід знаходить своє відображення в теорії породження мовлення. Доцільність вивчення й застосування мовленнєвої теорії переконливо доведено дослідженнями з лінгвістики (Г.Зотова, М.Кожина, О.Нечаєва, С.Сенкевич, Г.Солганик та ін.), з лінгводидактики (О.Біляєв, В.Величко, Г.Іваницька, Н.Іпполітова, В.Капінос, Т.Ладигенська, М.Львов, В.Мельничайко, М.Пентилок, Л.Федоренко та ін.).

Проблема вдосконалення культури мовлення студентів може успішно розв'язатися за умови дотримання загальнодидактичних та специфічних принципів побудови системи занять, спрямованих на формування у першокурсників мовленнєвих умінь і навичок будувати висловлювання різних типів, а також активної співпраці всіх викладачів факультету. Отже, навчальна дисципліна "Основи культури мови" є тим фундаментом, на якому ґрунтується взаємодія, взаємопроникнення наук, що вивчаються на філологічному факультеті. 3-поміж

загальнодидактичних виділяємо ті, що є провідними у формуванні мовленнєвої культури студентів: принципи свідомості, творчої активності, наступності і перспективності, принцип розвиваючого навчання.

Принцип свідомості й творчої активності орієнтує студентів на користування текстами як дидактичним засобом навчання спілкування, що повинен забезпечувати комплексне формування комунікативних умінь; потребу в передачі думок і почуттів через текст. Така робота передбачає розробку мовленнєвих завдань проблемно-комунікативного характеру, спрямованих на вдосконалення вмінь зіставляти, оцінювати і формулювати власне висловлювання різних типів та стилів мовлення.

Дотримання принципів наступності й перспективності полягає в узгодженні ступенів навчання (середня і вища школа) та мовленнєвого розвитку студентів. У формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів середньої школи велика частка належить умінням аналізувати й систематизувати матеріал, добирати мовленнєвий, будувати словосполучення, речення, тексти різних типів і стилів. Урахування якісного боку формування цих умінь дозволяє виявити ті, що потребують усебічного поглиблення у ВЗО. Сюди належать: збагачення мовлення студентів, визначення типів і структури навчально-мовленнєвих ситуацій, координація застосування методів та прийомів, що забезпечують навчання різних видів мовленнєвої діяльності та поступальний характер розвитку й поглиблення умінь спілкуватися в українсько-російському мовному середовищі. Саме цьому і слугують принципи наступності й перспективності.

Окрім загальнодидактичних принципів, методика удосконалення мовленнєвих умінь студентів-філологів спирається і на власне методичні принципи, які випливають зі специфіки самого предмета. Проблема методичних принципів знаходиться у стані пошуку, тому в дослідників немає єдиної думки щодо них. Деякі вчені виділяють принципи, пов'язані із закономірностями засвоєння мови і мовлення у двомовному середовищі (О.Біляєв, Т.Ладиженська, В.Масальський, Н.Пашковська, М.Пентилок, М.Успенський та ін.).

Отже, принципи формування мовленнєвих умінь можна розподілити на: загальні, часткові, спеціальні. До загальних принципів належать: 1) комунікативно-мовленнєве спрямування; 2) урахування особливостей рідної мови; 3) домінуюча роль вправ у всіх сферах оволодіння мовою (мовленням).

Принцип комунікативно-мовленнєвого спрямування логічно виникає з самої природи мови як засобу спілкування. Він є одним із провідних принципів у методиці формування мовленнєвих умінь і повинен бути так цілеспрямованим та реалізованим, щоб його сутністю стало спілкування студентів українською мовою в умовах українсько-російського мовного середовища. Для досягнення цієї мети центр

тяжіння усієї діяльності викладача зосереджується на практичній мовленнєвій діяльності, у результаті якої студенти навчаються вільно, комунікативно виправдано будувати власні висловлювання рідною мовою. Багаторазове вирішення комунікативних завдань забезпечує формування умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності. Тому на кожному етапі навчання у ВЗО навчально-виховний процес повинен бути насиченим мовленнєвими вправами, що є важливим чинником практичного оволодіння мовою.

Принцип урахування особливостей рідної (української) мови в сучасній методиці орієнтує викладача на проведення зіставлень, особливо на семантичному рівні, коли безперекладні прийоми роботи неможливі або малоефективні.

Особливості української мови треба враховувати в усіх навчальних матеріалах (текстах, вправах, коментарях тощо) при розгляді фонетичних, лексичних граматичних сутностей, які або відсутні в рідній мові, або ж розходяться як у формах, так і способах вираження. У таких випадках необхідно добирати спеціальні тексти, вправи, спрямовані на подолання міжмовної інтерференції. Це принцип важливий для виправлення та попередження помилок інтерферентного характеру.

Принцип домінуючої ролі вправ у всіх типах мовленнєвої діяльності націонале викладачів і студентів на практичне оволодіння мовою.

Удосконалення мовленнєвих умінь полягає у створенні мовленнєвих стереотипів, в основі яких лежать вправи. Тільки правильно дібрані вправи зроблять процес навчання цілеспрямованим, комунікативним, результативним.

Окрім названих вище принципів, необхідно звернути увагу на часткові, до яких належать принципи: 1) навчання на мовленнєвих зразках; 2) поєднання мовного тренування з мовленнєвою практикою; 3) взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності; 4) професійного спрямування навчального матеріалу. Ці принципи розвивають і конкретизують реалізацію загальних принципів.

Принцип навчання на мовленнєвих зразках (мовленнєвих моделях, структурах, типових реченнях, стандартах) ніколи не відкидався, оскільки він спрямовує навчально-виховний процес по найбільш розумному, раціональному, економному шляху. У його основу покладено старанно дібраний і змодельований викладачем навчальний матеріал, який допомагає студентам забезпечити вільну комунікацію рідною мовою в різних ситуаціях, попередити явище інтерференції у мовленні, що є важливим для професійної діяльності майбутнього спеціаліста.

Принцип поєднання мовного тренування з мовленнєвою практикою спрямовує викладача на таку організацію навчально-виховного процесу, коли вивчення мовних аспектів (норм літературної мови) є кроком до оволодіння мовленнєвими уміньми і навичками як в усному, так і

в писемному мовленні. Без такого підходу неможливе вирішення комунікативно-мовленнєвих завдань.

Принцип взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності підкреслює об'єктивну необхідність на всіх стадіях удосконалення культури мовлення мотивовано поєднувати усі види мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, читання, письмо). Вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного. Між усіма видами мовленнєвої діяльності існують зв'язки, що роблять реалізацію даного принципу досить важливою.

Принцип професійного спрямування навчально матеріалу є актуальним у ВЗО, де оволодіння українською мовою має тісний зв'язок із майбутньою спеціальністю студентів. Вирішення цього питання пов'язане з навчальними планами факультетів, з місцем спеціальних дисциплін у ньому, з наявністю навчальних посібників тощо.

Таким чином, сучасна методика формування мовленнєвої культури студентів-філологів зумовлена функціонуванням цілого ряду принципів, які безпосередньо пов'язані із загальнодидактичними.

Формування культури мовлення студентів значною мірою залежить від методів і прийомів організації навчальної роботи, що добирає викладач, урахувавши дидактичну мету, характер і зміст навчального матеріалу. Правильний добір методів і прийомів залежить від того, наскільки вони активізують мислення студентів, спонукають їх до самостійних дій, спілкування, висновків, наскільки успішно служать формуванню здатності до обробки, систематизації, засвоєння інформації, що надходить різними каналами.

Основна мета навчання – формування у студентів філологічних факультетів комунікативної компетенції – вимагає спеціального підходу в доборі методів навчання. Оскільки мовні знання розглядаються як засіб користування мовою у мовленнєвій практиці, доречно виділити перш за все методи одержання знань (пізнавальні) і методи формування мовленнєвих умінь (тренувальні).

Основна функція пояснювально-ілюстративного методу полягає в усвідомленні і засвоєнні студентами знань про мову, мовлення, мовну норму, комунікативні якості мовлення, необхідних для формування й удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь.

Репродуктивний метод лежить на межі одержання знань та формування умінь і навичок. Суть його полягає в умінні сприймати слухом або зором слова, речення, тексти. Прийомами цього методу є вправи на відтворення почутого чи прочитаного, вивченого напам'ять, а також читання і переказування. Усі прийоми спрямовані на формування норм літературної мови, на попередження помилок інтерферентного характеру в усному мовленні студентів.

Провідними методами навчання (поряд із традиційними) в умовах активної мовленнєвої діяльності виступають тренувальні методи:

імітаційний, або наслідувальний, оперативний, метод продукування мовлення, або комунікативний (І.Лернер, М.Скаткін, М.Успенський).

Імітаційний метод – це відтворення почутих зразків, уривків мовлення, що відповідають нормам літературної мови; спрямований на закріплення знань з мови й формування автоматизованих мовленнєвих умінь (навичок). Звукова імітація допомагає під час роботи над інтонаційною виразністю української мови; тоді, коли студент виявляє невміння правильно вживати ту чи іншу орфоепічну (граматичну) конструкцію.

Оперативний метод спрямований на свідомий відбір чи вживання некомунікативних одиниць, формування частково мовленнєвих умінь і через них необхідних навичок. Основне завдання цього методу полягає у формуванні й удосконаленні мовленнєвих навичок (орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних), спираючись на різні завдання і вправи (аналітичні, аналітико-конструктивні та конструктивні), спрямовані на формування комунікативних умінь.

Метод продукування мовлення (комунікативний) полягає у формуванні комунікативних умінь (сприймання, оцінювання, відтворення чужого мовлення) в усній і писемній формі; створенні власних висловлювань різних типів і стилів; у правильному, доречному використанні слів, словосполучень, мовних штамів, кліше, у дотриманні норм етикету тощо. Реалізується цей метод у комунікативних виравах, в основі яких лежить мотив, тобто бажання висловити думку, щось повідомити, запитати, переконати, спонукати до дії тощо. Тому викладачеві весь час треба дбати про мотивацію висловлювань студентів.

Ефективними методами проведення практичних занять виступають різні **види інтерактивного навчання**, що, на думку А.Матюшкіна, покликані забезпечити творче професійне мислення, пізнавальну мотивацію і професійне застосування знань у навчальних умовах [7]. Професійне застосування знань – це вільне володіння рідною мовою, наукова точність в оперуванні формулюваннями, поняттями, визначеннями. Студенти повинні навчитися: виступати в ролі доповідача, опонента, володіти уміннями і навичками створювати й вирішувати проблемні ситуації, доводити свою думку чи спростовувати певне твердження. З іншого боку – завдання й цілі, які ставить викладач перед семінарським, практичним заняттям – повторення, закріплення знань, контроль – повинні підпорядковуватися основній меті.

У формуванні мовленнєвої культури, окрім ефективних методів і прийомів навчання, велике значення мають **засоби навчання**, що допомагають правильно організувати й провести заняття, спрямоване на вдосконалення культури мовлення майбутнього вчителя-словесника. Аналіз методичної літератури, навчальних посібників дозволяє класифікувати засоби навчання за чотирма аспектами [8]: 1) роллю в навчально-виховному процесі: основні і допоміжні; 2) адресатом: для вчи-

теля, для студента; 3) каналом зв'язку: слухові (звукові), зорові, зорово-слухові; 4) пов'язані з використанням техніки: технічні, нетехнічні.

До основних засобів навчання студентів-філологів належать підручники, посібники, довідники з культури мови та практичного курсу української мови, словники, таблиці та схеми, що допомагають краще засвоїти норми літературної мови, формувати чистоту, точність та логічність усних висловлювань, а також дидактичний матеріал, аудіозаписи, лінгафонний практикум, навчальні моделі тощо. Допоміжними засобами навчання вважаються посібники, що допомагають краще засвоїти норми літературної мови і не допускати помилок інтерферентного характеру; кодоскоп, графопректор, теле-, радіо- та аудіотехніка, комп'ютер.

Аналіз методичної літератури засвідчив, що складність роботи з формування й удосконалення культури мовлення полягає у виділенні загальнодидактичних і методичних принципів навчання; класифікації і систематичному розвитку у студентів необхідних умінь і навичок, спрямованих на смислове сприймання й відтворення навчального матеріалу; виділенні ефективних форм, методів, прийомів і засобів навчання та вправ, що сприяють розвитку зазначених умінь, беручи до уваги мовне середовище та інтелектуальні можливості майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляев О.М., Вапуленко М.С., Плахотник В.М. Концепція мовної освіти в Україні // Рідна школа. – 1994. – №9. – С. 71-77.
2. Лазаренко Л.О. Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні (лінгвістичний та соціолінгвістичний аспекти): Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1997. – 212 с.
3. Львов Р.М. Вопросы теории речевой деятельности // Иностранные языки в школе. – 1988. – №6. – С. 80-88.
4. Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентлюк: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
5. Пентлюк М.І. Культура мови і стилістика. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
6. Фердінанд де Соссюр. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А.Корнійчук, К.Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
7. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранного языка: Учебное пособие для филологических ф-тов вузов.- М.: Высшая школа, 1981. – 159 с.
8. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – Москва-Воронеж, 2001. – 432 с.